

Сарсембаев Руслан Меиржанұлының
6D020600 – Дінтану мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін «Қазіргі замандағы діни плюрализм жағдайындағы
ислам» тақырыбындағы жазылған жұмысына
АНДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертацияда діни плюрализм жағдайындағы исламдық діндарлықтың және лоялдылықтың көрінісіне басты назар аударылды. Діни плюрализмнің теориялық және әдіснамалық негіздері, тарихи көрінісі, философия мен ғылым тарапынан зерттелу алғышарттары мен заманауи тұжырымдамалық дискурс аясындағы табиғаты қамтылды. Бұған қоса, Ислам контекстіндегі діни плюрализмнің жағдайы бойынша шетелдік және отандық исламтанушылардың, философтардың, дінтанушылардың көзқарастары қарастырылды. Ғылыми жұмыстың маңызды бөлігі діни плюрализм жағдайында қазақстандық және шетелдік мұсылмандардың діндарлығын және лоялдылығын зерттеуге арналды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Еліміз үшін қазіргі замандағы діни плюрализм жағдайындағы исламды зерттеу өзекті келеді. Себебі, Қазақстан Республикасы бүгінгі күні зайырлылық қағидасының негізінде діни плюрализмді қалыптастырып отыр. Бұл жүйе адамдарға, ұлттарға, конфессияларға кеңінен құқықтық мүмкіндіктер ашып отыр. Алайда, еліміздің арасында радикалды діни ағымдардың өсуі мемлекеттің зайырлылық негіздеріне және діни плюрализмге қауіп әкелу мүмкіндігі мәселе туғызады. Радикалды қозғалыстар діни бірегейлікке басымдық беруге тырысады. Бұл өз кезегінде азаматтық, ұлттық бірегейліктің мызғымастығына қауіп туғызуда. Әсіресе, мұсылмандардың арасында исламистік құндылықтардың ұлғаюы діни плюрализм үшін қауіпті болуы ықтимал. Себебі, Қазақстан қоғамының басымшылығы ислам өкілдері болып табылады. Радикалды сипаттағы діни бірегейлік зайырлылық негіздеріне, азаматтық, ұлттық құндылыққа сын тағады. Зайырлылық негіздерінің әлсіреуі конфессияаралық қайшылықтарға тосқауыл қоятын нейтралды платформаның жоюымен пара-пар. Осыған сәйкес жағдайлар туралы сараптамалық пікірді біз 2017-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясаты туралы тұжырымдамасында көреміз. Бұл құжатта мемлекеттің зайырлылық негіздері дінаралық лоялдылықты қамтамасыз етуші жол ретінде көрсетілген. Мемлекеттің зайырлылық негіздерінің әлсіреуі конфессияаралық қайшылықтың өсіміне әкелу ықтималдылығы меңзелген. Бірақ біз осы тенденцияны қауіп ретінде қабылдаудан бұрын діни плюрализм жағдайындағы исламның сипатына объективті, ғылыми талдау жүргізуіміз маңызды. Біз, осы ретте, зайырлылық негізінде қалыптасқан діни плюрализм жағдайында исламның конструктивті немесе деструктивті сипатын анықтауымыз маңызды. Сонымен қатар, исламдағы жоғарғы діндарлықтың радикализммен сабақтас болуы, әлде болмауы жөнінде объективті баға беруіміз маңызды. Осыған орай, зерттеуге алынған тақырып Қазақстан

Республикасының бейбітшілік жолында дамуы мен қауіпсіздігі тұрғысынан өзекті.

Зерттеудің нысаны: қазіргі замандағы діни плюрализм жағдайындағы исламдық діндарлық пен лоялдылық.

Зерттеу пәні: Қазіргі Қазақстанның және шетел мемлекеттерінің құқықтық-саяси, әлеуметтік-мәдени шынайылығынан туындаған діни плюрализм жағдайындағы исламдық діндарлық пен лоялдылықтың көрінісі.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Ғылыми жұмыстың мақсаты – қазіргі Қазақстанның және басқа мемлекеттердің құқықтық-саяси, әлеуметтік-мәдени шынайылығынан туындаған діни плюрализмнің сипатын, тарихи көрінісін, тұжырымдамалық дәрежеде исламмен үйлесімділігін, оның кеңістігінде исламдық діндарлық пен лоялдылық көрінісін зерттеу. Осы мақсатқа сәйкес келесі міндеттер белгіленді:

- діни плюрализм ұғымын семантикалық шеңберде талдау және феномендік болмысын тарихи көріністе сипаттау арқылы қазіргі замандағы ерекшелігін белгілеу, әрі тұжырымдамалық кеңістікте қалыптасуына негізгі алғышарттарын дәйектеу;

- «діни плюрализм» феноменінің алетикалық-эпистемиологиялық, сатериологиялық, нормативтік және мазмұндаушылық аспектілердегі сипаты туралы философиялық, теологиялық және ғылыми тұжырымдарды талдау арқылы мәнін айқындау;

- Діни плюрализм жағдайына заманауи исламдық паттерндердің алғышарттарын алетикалық, сатериологиялық, нормативтік аспектіде көрсету;

- діни плюрализм мен исламның тұжырымдамалық дәрежегі үйлесімділігін алетикалық, сатериологиялық, нормативтік аспектіде шетелдік ғалымдардың жұмыстарын саралау және осы мәселеге байланысты жасалған Қазақстандық зерттеушілердің көзқарастарына контент-талдау жүргізу;

- мемлекеттердің құқықтық-саяси, әлеуметтік-мәдени шынайылығынан туындаған діни плюрализмнің әлеуметтік ортадағы гетерогенді жағдайларын анықтау және оның шеңберінде исламдық діндарлық пен лоялдылықты зерттеу;

- Қазақстандағы діни плюрализм жағдайының тарихи мен заманауи мәнін сипаттау, оның кеңістігіндегі исламдық діндарлықтың көрінісін және әлеуметтік-саяси ортаға лоялдылығын тұжырымдамалық, эмпирикалық мәліметтер негізінде зерттеу арқылы Қазақстандағы діни плюрализм жағдайын дамытуға қатысты ұсыныстарды құрастыру.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Диссертациялық зерттеудің теориялық негіздері пәнаралық принципі негізінде қарастырылды. Діни плюрализм жағдайындағы исламдық діндарлықты және лоялдылықты зерттеу мақсатында диссертациялық ізденіс абстракциялықтан нақтылыққа бағытталу қағидасында жүрді.

Ғылыми жұмыс барысында тарихи-логикалық, құрылымдық, жүйелілік талдау әдістері арқылы тақырып бойынша теориялық негіздер жүйеленді.

Дискурс-талдаудың, компаративистикалық талдаудың көмегімен диссертациялық жұмыстың бөлімдері мен тараулары аясындағы тұжырымдар құрастырылды. Кросс-мәдени талдау, диахрондық салыстыру, синтездеу, контент-талдау әдістері арқылы исламдық лоялдылыққа, діндарлыққа қатысты эмпирикалық дереккөздерден тиісті көрсеткіштерді анықтауға, ғылыми қорытындылар шығаруға мүмкіндік ашылды.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы:

- Діни плюрализмнің эпистемиологиялық-алетикалық, нормативтік-этикалық, мазмұндаушылық аспектілердегі сипаты жүйелі зерттеліп, оның тұжырымдамалық дәрежеде өзектілігінің өсуіне негіз болған идеялардың кешенді көрінісі айқындалды.

- Діни плюрализм туралы ізденушілердің тұжырымдарында аспектаралық және аспектішілік дәреже келісімнің болмауы анықталды;

- Діни плюрализмге қатысты заманауи исламдық паттерндердің алғышарты көбінесе ортағасырлық кезеңнен бастауын алатыны анықталды;

- Діни плюрализм мен исламның доктриналық дәрежеде алетикалық, сатериологиялық, нормативтік аспектілері аясында үйлесімділігі шетелдік, ресейлік және қазақстандық тұжырымдар арқылы зерттелді;

- Әлеуметтік-саяси ортадағы діни плюрализмнің әртүрлі жағдайларында, соның ішінде қоғамның басымшылығы немесе азшылығы мұсылман саналатынына, зайырлы немесе ресми діні бар мемлекеттік жүйенің болуына, либералды немесе либералды емес діндерге мемлекеттік шектеу қоюына байланысты көрінісінде исламдық діндарлықтың деңгейі мен сенім негіздеріне қатысты сандық көрсеткіштері және лоялдылықтың сипаты, оған әсер етуші негізгі факторлары зерттелді;

- Қазақстан Республикасындағы діни плюрализм жағдайының тарихи және заманауи көрінісі, оның шеңберіндегі исламдық діндарлық пен лоялдылықтың сипаты, сонымен қатар, оларға мемлекеттік саясаттың ықпалы жүйелі талданды.

Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы. Диисертациялық зерттеудің мазмұны діни плюрализмнің исламмен қатынасының теориялық негіздерін өз бойында жүйеледі. Бұл, өз кезегінде, диссертациялық жұмыстың теориялық білім ретіндегі маңыздылығын көрсетіп тұр. Ғылыми жұмыстың нәтижелері дін саласындағы уәкілетті орган қызметкерлеріне діни саланы реттеу барысында ақпараттық, нұсқаулық материалдар ретінде қолданылуына жарамды. Диссертацияның мазмұнындағы теориялық негіздер діни плюрализмге, исламдық тенденцияларға қатысты әртүрлі зерттеулерде ғылыми білім ресурсы ретінде қажеттігін тигізуі мүмкін.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар: Қазіргі Қазақстанның және басқа мемлекеттердің құқықтық-саяси, әлеуметтік-мәдени шынайылығынан туындаған діни плюрализм жағдайындағы исламдық діндарлық пен лоялдылық көрінісін зерттей отырып, біз төмендегідей тұжырымдарға келдік:

1. Діни плюрализмнің эпистемиологиялық-алетикалық, нормативтік-этикалық, мазмұндаушылық аспектілердегі алғышарты жүйелі зерттелудің

арқасында, оның тұжырымдамалық дәрежеде өзектілігінің өсуіне негіз болған идеялардың кешенді көрініс табуы орын алды

2. Діни плюрализм ұғымы көп қырлы түсіндірілумен қатар, ол жөнінде анықтамалардың арасында келіспеушіліктер де кездеседі. Бұл көрініс екі деңгейде орын алған. Бірінші деңгей бойынша, діни плюрализм феноменінің белгілі бір аспектіде көрініс табуына немесе таппауына қатысты келіспеушіліктің туындауы. Екіншісі, келіспеушіліктер аспектішілік дәрежеде орын алған. Діни плюрализмнің нақты анықтамасына қатысты келіспеушілік болғанымен де, кең мағынасына қатысты бірегей түсінік қалыптасқан. Демек, діни плюрализм жөніндегі әртүрлі тұжырымдар жалпы алғанда діни әртүрлілікті қолдауға бағытталған. Мәселе тек қандай сипатта қолдаушылық білдіруге байланысты екендігінде. Осы тұрғыда діни плюрализм кең мағынасында түсінілгенмен де, шынайы әлеуметтік ортада оның әртүрлі жағдайлары кездесетіні жоққа шығарылмайды. Біз діни плюрализмнің әлеуметтік ортада әртүрлі жағдайда кездесумен қатар, діндерге көрсетілетін лоялдылық деңгейіне және оларға берілетін құқықтық бостандығына байланысты градациялық бейнеде көрініс табуын дәлелдейміз.

3. Діни плюрализмге қатысты заманауи исламдық паттерндердің, әсіресе дәстүршілдік және жаңғыртушылық бағыттағылардың алғышарты көбінесе ортағасырлық кезеңнен бастауын алады. Ортағасырлық заманның мұсылман ойшылдары діни плюрализмге көбінесе эксклюзивистік ұстанымда болғанымен де, әртүрлі аспектілерде, солардың ішінде нормативтік, сатериологиялық, алетикалық контекстте плюралистік, инклюзивистік көзқарастарын білдірген. Демек, ортағасыр исламдық ойдың төңірегінде діни плюрализмді қолдайтын пікірлер әртүрлі аспектіден табылады.

4. Заманауи исламтанушылар діни плюрализмге біржақты ұстанымда болмаған. Дегенмен, олардың арасындағы біраз зерттеушілердің тұжырымдары негізінде исламдық доктринаның бойынша діни плюрализмге кейбір аспектіде қолдаушылықтың табылатыны ескеріледі. Осының аясында қазақстандық исламтанушылардың еңбектерінде діни плюрализм мен исламның қатынасы жөнінде екі негізгі ұстанымды байқап отырмыз. Бірінші ұстаным бойынша ислам тек нормативтік аспектіде діни плюрализмді қолдайды. Екінші ұстаным инклюзивтілік тұрғысынан исламды түсіндірушілер діни плюрализмді нормативтік санатта ғана қолдаумен шектелмей, кейбір деңгейде алетикалық-эпистемиологиялық немесе сатериологиялық аспектіде қолдаушылықты дамытуға талпынады. Қазақстандық ғалымдар ислам мен діни плюрализм қатынасына байланысты әртүрлі негізден ұстаным қалыптастырып отырған байқаймыз. Жалпы, Қазақстан зерттеушілері әртүрлі негізден ойын өрбіткенімен де бір ауыздан нормативтік аспектіде исламның діни плюрализмді қолдайтынын мойындады.

5. Әлеуметтік ортадағы діни плюрализмнің гетерогенді жағдайларында, соның ішінде қоғамның басымшылығы немесе азшылығы мұсылман саналатынына, зайырлы немесе ресми діни бар мемлекеттік жүйесінің болуына, либералды немесе либералды емес діндерге мемлекеттік шектеу

коюына байланысты көрінісінде исламдық діндарлық кездеседі. Діни плюрализмнің жоғарыдағы жағдайларында исламдық діндарлықтың таралуы өскен. Сонымен қатар, бұл діни плюрализмнің жағдайлары әртүрлі көріністе болғанына қарамастан, мұсылмандардың басым бөлігі басқа дін өкілдеріне лоялды көзқарас білдіруі анықталған. Осы нәтижеден діни плюрализм жағдайына басым дәрежеде исламның лоялды ұстанымы институционалданғандығын білдіріп тұр. Бірнеше мемлекеттердегі діни ахуалды сарапшылардың пікірі негізінде талдау арқылы діни плюрализм жағдайына исламдық лоялдылық негізгі үш фактордың әсерінен туындайтыны байқалады: біріншісі, тарих кеңістігіндегі исламның діни плюрализмі бар жергілікті рухани ортаға интеграциялануы; екіншісі, дін саласындағы тиімді мемлекеттік саясат, үшіншісі, плюралды діндарлықтың саясаттанбауы немесе төмен дәрежеде ғана көрініс беруі.

6. Қазақстанда діни плюрализм заманауи ғана емес, тарихи феномен болып табылатыны жөнінде Х.Билефельдтің, Р. Подопритораның және Н. Касенованың тұжырымдары дәлелденді. Тарихи, тұрмыс-салттық, экономикалық, географиялық және т.б. факторлар діни плюрализмнің әлеуметтік құндылық, норма ретінде институционалдануына әкелді. Қазіргі Қазақстанда діни плюрализм жағдайы әртүрлі аспектіде қалыптасқан. Құқықтық аспектіде діндерге либералды емес, эгалитарлы діни плюрализм көрініс табады. Бірақ бұл діни плюрализмнің көрінісі тұрақты түрде орын алмаған. Тәуелсіз Қазақстанның құқықтық аспектісінде діни плюрализмнің либералды формасынан либералды емес формасына эволюциясын байқаймыз. Нормативтік-этикалық аспектіде әлеуметтік ортада лоялды діни плюрализм жағдайы дамыған. Бұл лоялдылық толеранттылық деңгейінде ғана емес, сонымен қатар, диалогтық деңгейде белгіленген. Нормативтік-этикалық аспектідегі діни плюрализм жағдайының 2011-2018 жылдары арасында лоялдану бағытында дамуы ерекшеленеді. Қазақстандағы әлеуметтік ортадағы діни плюрализм жағдайының ерекшелігі, оның этно-діни плюрализм сипатында болуымен байланысты. Зерттеу нәтижесінде этно-діни плюрализмнің Қазақстанда орын алғаны және оның контекстінде исламдық діндарлықтың дамуы бойынша Б.А. Ауелбаев, Х. Билефельд, Б.Бектурганова, М.Нургалиева жасаған ғылыми тұжырымдардың растығы дәлелденді. Сонымен бірге, зерттеулердің қорытындысы этносаралық жағдайдың дінаралық жағдайға әсерлі келетінін көрсетіп отыр. Қазақстандық діни плюрализм жағдайында исламдық діндарлықтың жаңғыру процесі үздіксіз жүріп жатқандығы байқалды. Сонымен қатар, айтарлықтай ауқымда контекстуализацияланған ислам нығаюда, бұл модернизм, зайырлылық қағидаларын дамытып қоймай, сонымен бірге қазақстандықтардың мәдени және тарихи құндылықтарымен ынтымақтастықты өсіруде. Қазақстанның дін саласындағы мемлекеттік саясаты бірінші кезекте контекстуалды исламды сақтауға бағытталды. Қазақстанда исламдық діндарлық басым жағдайда басқа діндерге лоялды келеді. Кейбір әлеуметтік сегментте исламдық діндарлықтың жоғары болуына қарамастан, зайырлы билікке лоялдылық танытуда. Бұл негізде

исламдық діндарлықтың өсімі радикалдылықтың күшеюімен сабақтаспайтынын көрсетеді. Сонымен біз, Қазақстанның шынайылығына саяси-құқықтық, әлеуметтік мәдени жағынан басым дәрежеде үндескен исламдық діндарлықты көреміз. Қазақстанда лоялды исламдық діндарлықты дамытуда тарихи факторлармен қатар, жүйелі мемлекеттік саясаттың ерекше ықпалы атап өтіледі. Контекстуалды исламды дамыту бағытындағы мемлекеттік саясат зайырлы режимге, діни плюрализмге лоялды исламның қалыптасуына әсер еткені баршылық.

Зерттеу жұмысының сыннан өтуі мен жариялануы. Диссертациялық жұмыстың мазмұны мен негізгі нәтижелері 7 ғылыми мақалада көрініс тапты. Оның көлемінде: 3 ғылыми мақала ҚР БҒМ білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті ұсынған басылымдар тізімінде жарияланды; 2 ғылыми мақала SCOPUS халықаралық дереккөздерде тіркелген басылымдарда жарияланды; 2 ғылыми мақала халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары жинағында шығарылды.

Диссертацияның құрылымы. Диссертацияның құрылымы зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сәйкес кіріспе бөлімнен, үш негізгі бөлімнен, алты тараудан, қорытынды бөлімнен және пайдалынған әдебиеттер тізімінен тұрады.